

СОЦІОКУЛЬТУРНА ІДЕНТИФІКАЦІЯ ОСОБИСТОСТІ ЯК ПІЗНАВАЛЬНА МЕТА ОБРЯДОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Розкрито особливості народної обрядовості, визначено її важливе місце в соціалізації особистості.

Ключові слова: народна обрядовість, особистість, ідентифікація, пізнання, самореалізація.

Раскрыты особенности народной обрядности, её место в социализации личности.

Ключевые слова: народная обрядность, личность, идентификация, познание, самореализация.

This article exposes the features of folk rite, its major place in socialization of the person.

Key words: folk rite, person, identification, cognition, self-realization.

Актуальність теми. Проблема народної обрядовості, її змісту, способів і форм існування є наскрізною протягом усього пізнавального процесу людства, починаючи з найдавніших часів. Спочатку це пізнання було неосмисленим, пізніше, з розвитком абстрактного мислення, набувало статусу усвідомленого. Онтологічний, гносеологічний і гуманістично-ціннісний статус обрядовості досліджувалася релігійна передфілософія, яка свого часу відіграла роль засобу соціальної регламентації та регуляції, збереження і впорядкування традицій, звичаїв і обрядів.

Інтерес до проблеми методології пізнання, дослідження специфічних особливостей емпіризму, сенсуалізму, раціоналізму надав додатковий імпульс для визначень народної обрядовості в її співвідношенні зі знанням. Важливими питаннями стали співвідношення раціонального й ірраціонального в контексті української культурної традиції.

Над розробку проблеми народної обрядовості як соціально-культурного феномену, її традиційних форм існування свого часу працювали мислителі XIX–XX ст. Це зумовлено повноцінним виходом на арену суспільно-політичного, соціально-економічного, духовно-культурного життя широких верств населення. В цей час важливими є здобутки вітчизняних учених, філософів, літераторів, діячів науки і мистецтва, які, досліджуючи феномен народної обрядовості як фактор культурної практики українського народу, що відобразив суспільний досвід поколінь, розглядали її іноді з протилежних методологічних, світоглядних, аксіологічних позицій.

Усвідомлення великого пізнавального і художнього значення народної обрядовості і прагнення надати святам національного колориту викликали підвищену зацікавленість до традиційно-побутової культури за роки незалежності української держави. Починаючи з 90-х рр. XX ст. праці відомих науковців А. Бичко, А. Колодного, М. Степика, Г. Лозко, О. Воропая, М. Шмайди, М. Тиводара, Т. Уса-

тенко, І. Сенька, Л. Ходанич, Ю. Чорі, В. Ятченка [10] та ін. були прямо чи опосередковано присвячені зазначеній проблемі. Так, зібраний за останній час матеріал надає можливість уточнити типологію обрядових дійств і вербальних текстів, ареали поширення, виділити їх загальні, національні та локальні особливості, глибше і всебічно дослідити проблеми міжетнічних зв'язків. Мета розробки цієї проблеми — піднести народну обрядовість на рівень концептуальності та морально-естетичної одухотвореності, визначити її важливе місце в соціалізації особистості.

У всі періоди існування людства актуальною була і залишається понині проблема народної обрядовості, яка втілила перетворення потенції в акцію, духовної сутності в предметно-соціальні та предметно-речові форми, залишивши нащадкам великий скорб духовно-практичної діяльності людства.

Важливим моментом у дослідженні залишається суб'єкт народної обрядовості — людина, яка саме завдяки творчій реалізації ідентифікує себе не тільки як природна, біологічна, але і як соціальна істота. Таким чином, **метою** статті є пізнання сутності особистості, її соціокультурна ідентифікація, самореалізація та самоствердження через світоглядні, ментальні, культурфілософські особливості народної обрядовості в сучасному світі.

Говорячи про людину, маємо на увазі природну істоту, яка наділена всерозумінням. Впродовж різних епох у філософських текстах порушують питання щодо драми людських відносин та людського буття, сенсу і цінності людського життя.

В умовах перехідного стану сучасного українського суспільства та докорінної зміни світоглядно-мотиваційних засад людської свідомості слід усебічно розвивати концепцію духовно-соціальної сутності людини, створювати всі необхідні умови для того, щоб вона у своєму житті реалізувала головне своє покликання — самопізнання. Така установка свідомості спрямовує людину на пізнання духовної спадщини людства — народної обрядовості. Цей шлях є, з одного боку, об'єктивним, адже народну обрядовість випереджає зміст індивідуальної свідомості та визначає її як духовний вимір суспільного буття. З іншого — він є шляхом об'єктивації народної суб'єктивності, на якому індивід і наявне суспільство позбуваються суб'єктивізму.

Поняття «природа» і «сутність» часто ототожнюють, але їх концептуально розмежувати. Під «природою людини» розуміють стійкі, незмінні риси, загальні задатки і якості, які виражають її особливості як живої істоти, тобто Homo sapiens у всі часи незважаючи на біологічну еволюцію та історичний процес. Розкрити ці ознаки — виразити людську природу.

Людська натура може виявлятися по-різному, але при цьому не втрачати своєї домінуючої риси. Виявити цю основну рису — означає пізнати, зрозуміти сутність людини. Філософи визначають цю проблему в різних аспектах. Це залежить від того, що дана філософська течія висуває вищу цінність, а також як розглядається людина — зовні чи зсередини.

Під вивченням людини зовні маємо на увазі осмислення її відносин з природою (космосом), суспільством, Богом і самою собою. Вивчення таємниці людини ізсередини пов'язане з її тілесним, емоційним, моральним, духовним і соціальним буттям.

Життя людини являє собою сукупність складових: біологічних, соціальних та власних зусиль людини. Визнання такого становища застерігає не тільки від крайнощів біологізаторства чи соціологізаторства, але й від сприйняття людини як пасивного об'єкта зовнішніх впливів — біологічних чи соціальних. Кожна людина — неповторна особистість не тільки внаслідок унікальності її генофонду, але й завдяки власним зусиллям, спрямованим на розвиток та реалізацію природного потенціалу. Засвоюючи морально-правові норми, правила мислення та граматики, форми побуту й естетичні смаки, що склалися історично, вона стає не просто представником певного способу життя, типу культури і ментальності, а продовжує залишатися унікальною саме тому, що всі зовнішні впливи пропускає через внутрішню духовну призму. Отже, виробляє власне ставлення до життя, створює, будує власну особистість.

Понад дві тисячі років тому філософія виголосила непохитну істину: людина — мірило всіх речей. Нині ж філософія має визначити сутність самої людини, критерії її поведінки і соціальний статус, місце у світі, відповідальність за долю цивілізації, соціальний прогрес і гуманізацію суспільних відносин.

Незважаючи на всі історичні й антропологічні зміни, людина зберігає так би мовити ядро своїх стійких ознак. Розумність, духовність, етична відповідальність — важливі атрибутивні якості людини. Індивід як універсальна і вільна природна істота відображає в собі минуле, теперішнє і майбутнє, тобто людина відтворює в особистій практиці надбання минулого, змінює і розвиває себе.

Саме буття людини детермінує її ставлення до іншої людини, взаємозв'язок з іншими людьми. Сутність людини визначається не тільки найближчим мікросередовищем (сім'я, родинні чи професійні стосунки), але й зв'язком з дещо ширшими групами, такими як клас, нація, держава, світові процеси і проблеми.

Нині проблема людини в тому чи іншому аспекті перетворилася в загальну проблему не тільки філософії, але і природничих, загальних і технічних наук, усіх сфер художнього осмислення дійсності, всієї системи культури. Тому для вивчення людини необхідне комплексне поєднання природничих, технічних та гуманітарних наук.

Особлива роль тут відводиться філософській науці, яка в силу самої специфіки цієї галузі повинна виконувати функцію своєрідного інтегратора знань про людину. Одним з головних завдань є осмислення специфіки і змісту філософської концепції людини, її ролі в розвитку конкретних наук про людину, які вивчають різні сторони існування і розвитку людини, розробка методології цілісного наукового пізнання людини та її функціонування в системі соціальних, економічних, політичних, культурних, виробничих, науково-технічних, організаційних відносин. Але розробка філософської концепції лю-

дини може бути плідною тільки в умовах всесвітнього розвитку спеціальних наукових досліджень і тісного взаємозв'язку між філософією й окремими науками.

Отже, розкриття сутності людини, взаємозв'язок різних її порядків дозволяють дійти висновку, що основою життєдіяльності людини є соціальні потреби і відповідно до цього різні види діяльності. Засвоюючи людську природу, дитина прилучається до буття культури різними способами: вчиться задовольняти природні потреби в соціокультурних формах, набуває вмінь розумно використовувати знаряддя праці, символи, слова, уявлення та поняття, всю сукупність культурних форм. В мірі їх опанування в людини виробляється механізм самоконтролю, що полягає в здатності вольовими зусиллями регулювати потяги, інстинкти тощо, формуються самосвідомість людини, її внутрішнє Я. Людина дедалі більше починає виявляти вільність волі у власному розвитку. Впливи спадкоємності та середовища дедалі більше стають опосередкованими. Людина стає самостійною в діях, починає бути справжнім суб'єктом власної життєдіяльності.

Так, народна обрядовість є важливою формою залучення особистості до соціального цілого (суспільства чи соціальної групи). Обрядова форма впливу на особистість набуває особливого значення в найважливіші для людини моменти життя. Сучасна ситуація в Україні, що призвела до знищення культурних цінностей та традицій, дегуманізації культури в цілому, ставить завдання перед філософами про відновлення традиційної побутової культури на базі народної творчості, мистецтва та багатогранного обрядового комплексу, оскільки тут акумульований увесь досвід минулих поколінь, який становить багатий ціннісно-виховний комплекс, що посідає центральне місце серед соціально-філософських проблем у сучасній науці.

Зростання національної самосвідомості України сприяє відродженню інтересу до духовної спадщини народу. Русійною силою в цьому процесі постає не простий абстрактний інтерес, а життя вимагає усвідомити власну історію, зрозуміти менталітет нації крізь світло надбань минулого. Останнього неможливо досягти без історико-філософського осмислення джерел національної свідомості [2, с. 347].

Актуалізація проблем духовності, національної ментальності українського народу нині притаманна як науці (етнології, етнопсихології, культурології та ін.), так і державотворчій етнополітиці. «З опорою на управління про етнічну самосвідомість як етносоціокультурний феномен і про національний менталітет як етнічно вкоренований спосіб мислення і систему історично установлених етнопсихологічних пріоритетів духовної культури особи з'ясовується передусім етнокультурний вимір їх функціонування» [7, с. 343].

В обряді людина безпосередньо втілює свої уявлення про світ і своє місце в ньому в дії, яка спрямована на реалізацію своїх внутрішніх устремлінь. Вона, суб'єкт культури, є одночасно і творцем і споживачем обрядової діяльності.

У пошуках культурної пам'яті народу, як вважає В. Горський, «у процесі відродження, що стимулює кардинальні зрушення національної самосвідомості, важливим є не звернення до минулого як такого, а відродження з минулого того, що через різні причини не належало до актуальної культури.» [3, с. 6].

Водночас, у традиційній культурі, крім елементу спадковості, розрізняють іншу сторону — новаторство, оновлення. На думку Н. П. Денисюка, «сутність спадковості — в єдності наслідування і новаторства, в діалектичному зв'язку старих, але не застарілих і нових традицій. Новаторські елементи традицій відображають вищий ступінь свого розвитку» [5, с. 36].

Традиції розвиваються від минулого і теперішнього до майбутнього. Відповідно, у суспільстві завжди будуть і повинні бути як старі традиції, в яких сконцентрований досвід попередніх поколінь, так і нові, що акумулюють досвід сучасності. Так, у сучасному суспільстві давні традиційні форми народної обрядовості все менше стають зрозумілі молодшим поколінням. Витіснення минулого може відбутися через його законсервування, перехід до стереотипних форм поведінки, моральних імперативів, зрозумілих людям минулих епох та незрозумілих сучасній молоді. Через наукову історичну діяльність, що забезпечує дію механізму спогаду як пошукової діяльності пам'яті, спрямованої на виявлення того, що забулось, ми зможемо віднайти, відновити ті елементи, символіку народної обрядовості, що вже стали анахронізмами.

На думку П. Кравченка, «відгородившись від хаосу життя товстими мурами традиції, авторитетів, істин, культура не відчуває поклику буття, а безконечно тиражує застигли форми. Часто це сприймається як «розквіт» культури, хоча насправді йдеться про занепад. Причина цього полягає в людині — носієві цієї культури, яка вже не знаходить у ній співзвуччя зі своїм внутрішнім безконечним світом, не «плекає» за допомогою культури свій внутрішній світ, а відгороджується від нього. Тому не випадково відмирання культури супроводжується активним пошуком нових форм за обрієм старих традицій (контркультура, андеграунд)» [6, с. 148].

Таким чином, основу формування традиційної культури можуть складати лише ті явища, зв'язки і відношення, які виражають характерні, суттєві ознаки народного життя і ввійшли не тільки в суспільну, але і в індивідуальну (особистісну) свідомість людей.

«Усвідомлення людською спільнотою унікальності своїх стосунків з вищими духовними істотами, а також форм спілкування з ними і переживання цього спілкування, відмінність форм взаємовідносин в інших спільнотах, невідхильно приводять до розуміння групою своєї окремішності» [10].

Відчуття національної ідентичності в межах національного буття перетворює кожен народ на своєрідну частинку універсуму. Разом з тим воно допомагає особистості формувати, самовизначити себе і відчутти свою особливість у цьому бурхливому, мінливому світі. Всеїдині відношення «людина — світ» будується певна умовна шкала,

що поєднує духовно-тілесне самовизначення людини у світі та повне заперечення особистої певності.

Так, питання про національну ідентичність ставлять і вирішують у геополітичних спрямуваннях політики й економіки, в пріоритетах соціального та культурного розвитку кожної країни. На думку деяких авторів, питання про самоідентичність адресоване радше нашій сучасності, а не усталеним традиціям. Наша ідентичність визначена вибором, який ми робимо сьогодні [8, с. 147].

Однак сутність національного життя визначається перш за все збереженням культурної спадщини народу, а це зумовлює дотримання усталених, традиційних форм існування суспільства. Звичайно, це означає не повернення до первісних форм, а радше збереження національної культури в цілях збереження самобутності, самоідентичності українського народу.

Статус традиції в сучасному світі, при складних, багатогранних процесах у соціальному, економічному і духовному житті нашого народу, набуває значення передавача людського досвіду, без якого неможливе функціонування культури. Вона зберігає колективну пам'ять народу, певним чином упорядкований, відібраний і структурно організований досвід людства. Тому традиційна культура — це певний сакралізований ціннісний полюс, що сприймається нами як певний спадок і жива пам'ять народу.

Художня традиція, маючи відносну самостійність, залежна від багатьох закономірностей, подібних до тих, які визначають розвиток людського знання про природу, суспільство та людину. Так, утворені світоглядні концепції сприяють вирішенню власними способами та засобами фундаментальних проблем буття.

У ставленні до традиції можна помітити певний парадокс: зберегти — означає захистити, законсервувати від змін, але водночас — і використати, застосувати, а отже, розвинути, щоб не умертвити душу культури. Традиція може зупинитись у розвитку або навіть занепасти. Але їй завжди притаманна певна кумулятивність: вона досягає максимального вираження мінімальними засобами, через збереження традиційної побутової культури.

Таким чином, мірило стійкості українського етносу (його реальна цілісність як динамічної саморегульованої системи) визначалось не державою, не ідеологією, не чисельністю народу, а міцністю збереження господарсько-культурних і побутових традицій, силою зв'язку поколінь і точністю передачі досвіду предків своїм нащадкам. Саме традиційна система внутрішніх зв'язків між людьми, між поколіннями зберегла українців як народ.

Необхідність існування традиційної культури зумовлена і її соціальними функціями — колективний характер обрядовості виявляє її суспільну природу; через деякі стереотипні дії люди висловлюють колективні переживання; нормативно-правовий вплив обрядовості виявляється у формуванні ціннісних орієнтирів і моральних якостей особистості. Повторюваність обрядів формує певну стереотипну поведінку, звички, які, у свою чергу, чинять на життя людей регламенту-

ючий вплив [9, с. 41]. Таким чином, обрядовий комплекс своєрідною програмою морального вдосконалення людини, де тісно переплітаються глибокі гуманістичні проблеми формування активної життєвої позиції особистості, її ідеалу, справжня краса людських взаємовідносин.

Позначення морально-духовного аспекту особистості як такого, що зумовлює цілісність її прихованих властивостей та виявлених проявів, забезпечує визнання сутнісної гідності кожної індивідуальності. Морально-духовна сутність особистості є принципом, що узгоджує індивідуальні прагнення й інтереси із загальнолюдськими та суспільно значущими духовними цінностями і потребами, зберігаючи свободу та відповідальність особистості. Вічні моральні принципи, які зосереджено в пам'яті, забезпечують її цілісність та стійкість моральних орієнтирів особистості в обставинах, що постійно змінюються. Визнання гідності кожної індивідуальності є умовою саморозвитку людини та суспільства тому, що воно формує повагу особистості до власної унікальності, шанобливе ставлення до інших і до всього суспільства в цілому. В українській філософській та культурологічній традиції важливим методологічним принципом соціально-філософських побудов є кордоцентризм. Він розкриває цілісність морально-духовної особистості як основу її взаємозв'язку із суспільством і гармонійного розвитку соціальної системи [1, с. 15]. Отже, народна обрядовість є важливою формою залучення особистості до соціального цілого (суспільства чи соціальної групи). Обрядова форма впливу на особистість набуває особливого значення в найважливіші для людини моменти життя. Сучасна ситуація в Україні, що призвела до знищення культурних цінностей та традицій, дегуманізації культури в цілому, ставить завдання перед філософами про відновлення традиційної побутової культури на базі народної творчості, мистецтва та багатогранного обрядового комплексу, оскільки тут акумульований увесь досвід минулих поколінь, який становить багатий ціннісно-виховний комплекс, що посідає центральне місце серед соціально-філософських проблем у сучасній науці.

Важливим завданням сучасної філософської та культурологічної думки в розбудові української державності є спрямування процесу обрядотворення так, щоб своїм символічним, художнім і психологічним змістом він зміг би вплинути на світоглядні мотиви поведінки індивіда, скоректувати в аксіологічному напрямі складний процес соціалізації особистості, а також долучити особистість до самопізнання через пізнання свого минулого, минулого свого народу.

Самореалізація та самоідентифікація особистості мають формуватися на основі специфічних особливостей народної обрядовості, що ґрунтувалися на власне українській ментальності та світоглядних мотивах українського народу. Таким чином, досягнення гармонії між людьми може відбутися на основі звернення до традиційних форм існування, усвідомлення своєї самотності й ідентичності через збереження багатовікових звичаїв, традицій та обрядів українського народу.

Список літератури

1. Більчук Н. Л. Кордоцентризм як методологічний принцип цілісного розуміння людини та її місця в суспільстві : автореф. дис... канд. філос. наук. — Х., 2001. — 17 с.
2. Голуб А. П., Міфологічні джерела українського менталітету/ А. П. Голуб, М. Л. Голуб //Актуальні проблеми духовності: зб. наук. мат. — К., 1997. Вип.ІІ. — С. 347–349.
3. Горський В. С. Історія української філософії : навч. посіб. — К.: Наук. Думка, 2001. — 375 с.
4. Даренська В.М. Перспективи відродження традиційного народного мистецтва: культурологічні аспекти // Культура України. — Х.: ХДАК, 2010. — Вип.29. — С. 124–132.
5. Денисюк Н. П. Традиции и формирование личности. — Мн.: Изд-во БГУ, 1979.— 136 с.
6. Кравченко П. Бівалентність світоглядної природи духовності та свідомості / П. Кравченко //Філософська думка. — 2000. — № 3. — С.143–155.
7. Орлов А. В. Етноавтостереотипи, національний менталітет і духовність / А. В. Орлов , Т. І.Орлова //Актуальні проблеми духовності : зб. наук. мат. — К., 1997. Вип.ІІ. — С.343–344.
8. Пролеєв С. Національне буття: тотальність культури та альтернатива побуту / С. Пролеєв //Філософська думка. — 2002. — № 6. — С.135–151.
9. Угринович Д. М. Обряды. За и против./ Д. М. Угринович. — М.: Политиздат, 1975. — 175 с.
10. Ятченко В. Ф. Обряд як фактор людської екзистенції та консолідації соціальних груп [Електронний ресурс] / В. Ф. Ятченко. — Режим доступу : *Надійшла до редколегії 22.06.2011 р.*